

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ДО 100-РІЧЧЯ ПРИРОДНИЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ

БІОЛОГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ

Науковий журнал

*Заснований у 2015 році
Виходить двічі на рік*

**Том 5
№ 1 • 2019**

Полтава • 2019

ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ «КОМІТЕТУ ДЛЯ ВИУЧУВАННЯ НИЖЧИХ РОСЛИН УКРАЇНИ»

Наприкінці ХХ століття стали доступними матеріали, які стосуються ранньої історії УАН. Це, насамперед, «Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року» і «Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 року». У них знаходимо важливі відомості про тих, хто розпочинав вивчення спорових рослин в системі УАН (Вірченко, 2001, 2003).

У «Звідомленні...» (1920), зокрема, говорилося: «Організувати дослідження спорових рослин, а разом з тим і підготувати спеціалістів спорологів» Це було доручено професору О.В. Фоміну. До праці по спорових рослинах він запросив двох своїх учнів: магістранта Д.Я. Персидського та О.З. Архимовича, що закінчили Київський університет, і М.Ю. Вагнера, що закінчив Київський політехнікум. Д.Я. Персидському доручено було досліджувати торф'яні мохи з роду *Sphagnum* і печіночники *Hepaticae*; О.З. Архимовичу доручено досліджувати лишайники, а М.Ю. Вагнеру – *Musci frondosi*. Тому в 1919 році при Фізично-математичному (Другому) відділі УАН було організовано «Праці (Комітет) для виучування нижчих рослин України». Керівником цього підрозділу призначили проф. О.В. Фоміна, а виконавцями – Д.Я. Персидського, О.З. Архимовича, М.Ю. Вагнера і Л.М. Делоне.

Яку ж наукову роботу виконували керівник і співробітники цього «Комітету» і які були результати досліджень?

У 1919 р. професор О.В. Фомін передусім керував працею підпорядкованих йому спеціалістів. Він також перевіряв колекцію мохів В.В. Монтрезора, встановив ряд суттєвих помилок у його визначеннях (Вірченко, & Шевера, 2013). Крім того, під час весняних і літніх екскурсій в околицях Києва, а також до Старосілля та Остерського повіту Чернігівщини, О.В. Фомін зібрав понад 180 пакетів лишайників та бріофітів; ці матеріали взялися визначати вищезгадані співробітники і частково він сам. Із спорових рослин виключно О.В. Фомін опрацьовував папоротеподібні і протягом року підготував до друку «Визначник папоротевидних України». В наступні роки він продовжував дослідження спорових нашої країни і опублікував низку праць про сфагнові мохи, папоротеподібні та голонасінні України.

Д.Я. Персидський приступив до роботи з першого січня 1919 р.; йому було доручено, як вже згадувалося, вивчати сфагні та печіночники. Спочатку Д.Я. Персидський перевіряв визначення видів роду *Sphagnum* L. із гербарію О. Покровського і встановив ряд нових таксонів для м. Боярки Київської обл. та міст Радомишля і Коростишева Житомирської обл. (Вірченко, 1990). Протягом весни і літа він визначав сфагнові мохи зі Святошина і Пуща-Водиці (із збірки О.В. Фоміна) та з боліт коло Рибного озера в районі Броварського лісництва (із збірки М.Ю. Вагнера). Науковець також провів власні збори бріологічного матеріалу в околицях Києва: Святошині, Пуща-Водиці, Ірпені та Ворзелі. Восени 1919 р. Д.Я. Персидський склав визначник усіх українських видів роду *Sphagnum* та виконав для них морфолого-анатомічні малюнки. Ним було підготовлено до друку працю «Мохи-торфяники (*Sphagnaceae*) України», яка, на жаль, не була опублікована. В травні 1920 р. Д.Я. Персидський через особисті обставини був змушений виїхати з Києва. Після повернення він уже не працював бріологом, а перейшов на дослідження питань ембріології, цитології та палеоботаніки. У 1936 р. Д.Я. Персидському без захисту надали вчений ступінь кандидата біологічних наук, а 1940 року в Київському університеті він захистив докторську дисертацію на тему «Еволюція гінецея в родині *Caprifoliaceae*». Потім вчений працював на викладацькій роботі у вищих навчальних закладах Києва, а під час Другої світової війни виїхав за кордон. В 1950-51 рр. Д.Я. Персидський як науковий співробітник досліджував мікотрофію у лісових дерев в університеті штату Вісконсін (США). Відомостей про наступні роки його життя ми не маємо.

Іншому початківцю-бріологу, М.Ю. Вагнеру, доручалося вивчати листяні мохи. До роботи він приступив пізніше Д.Я. Персидського, а саме з березня 1919 р. Об'єктом його особливої уваги стали представники роду *Mnium* s.l. Весною-літом М.Ю. Вагнер здійснив екскурсії до Броварського л-ва (Рибне озеро), Святошина, Ірпеня, Ворзеля, Пуща-Водиці і Межигір'я; тільки за літо ним було зібрано близько 350 пакетів листяних мохів. На початку осені співробітник склав картковий каталог літератури про мохи; потім приступив до визначення зібраного матеріалу. В результаті була підготовлена монографія «Родина *Mniaceae* флори України». В різний час М.Ю. Вагнер також викладав морфологію та систематику рослин в Київському політехнічному, сільськогосподарському та ветеринарному інститутах. У 1925 році він переїхав до Чехословаччини, де працював на кафедрі фізіології й анатомії рослин Карлового університету в Празі. 1928 р. М.Ю. Вагнер стає доктором природничих наук. З 1940 р. працював у зоологічному інституті Словацького університету в Братиславі. Влітку 1953 р. його життя трагічно обірвалось під час екскурсії в Татрах.

О.З. Архимович приступив до вивчення лишайників з 1 лютого 1919 р. Насамперед він ознайомився з ліхенологічними матеріалами у гербаріях Київського університету, Вищих жіночих курсів, а також з колекціями приватних осіб. Співробітник зібрав і склав картковий каталог усієї доступної літератури про лишайники; крім того, уклав каталог літературних повідомлень про всі види лишайників, знайдених в Україні. За весну і літо він дослідив сади

і парки Києва, а також лісові ділянки Святошина, Пуща-Водиці, Голосієва, Катеринівки, Ірпеня, Ворзеля і Межигір'я. Загалом за цей час було зібрано 251 пакет і 19 гільзових скриньок. Науковець збирав різні лишайники, але найбільшу увагу звертав на представників макролишайників, зокрема видів родин *Parmeliaceae*, *Peltigeraceae* та *Cladoniaceae*, а також інших епіфітів та епігеїв. Після визначення зібраного ним та іншими колекторами матеріалу О.З. Архимович підготував працю «Матеріали до ліхенології України. Родина *Parmeliaceae*». Скінчивши опрацювання цієї родини, він приступив до вивчення ще однієї великої родини *Cladoniaceae*. Всього О.З. Архимовичем було опубліковано три статті про лишайники родин пармелієвих, кладонієвих і пельтигеревих України та Криму. Через деякий час О.З. Архимович залишає роботу в системі УАН. У 1934-43 рр. він працював викладачем Білоцерківського та Житомирського сільськогосподарських інститутів, Київського агро-інженерного інституту. Потім емігрував до Німеччини, де викладав в Українському технічно-господарському інституті, далі переїхав до Іспанії і з 1953 р. до смерті (1984) проживав у США. О.З. Архимович був відомий як селекціонер, доктор біологічних наук, професор, член НТШ, УВАН і ряду іноземних наукових товариств. Він автор понад 50 праць в галузі вирощування, селекції та поширення сільськогосподарських культур (передусім цукрового буряка) в Україні та колишньому СРСР.

Обмежені відомості є про діяльність у 1919 році Л.М. Делоне, який короткий час працював у згаданому «Комітеті». Знаємо тільки, що на початку червня він збирав сфагнові мохи на болоті Рибне озеро в околицях Броварів, а також підготував «Звідомлення про працю над виучуванням водорослів околиць Київ». Пізніше він був відомий як цитолог, генетик і селекціонер. У 1934-48 рр. Л.М. Делоне працював професором Харківського сільськогосподарського інституту, а з 1946 р. – в Інституті генетики і селекції АН УРСР. Його публікації стосувались загальних проблем вирощування і селекції рослин, порівняльного вивчення складу хромосом у близькосторідних видів, дослідження штучного мутагенезу рослин та іонізуючої радіації як фактора мутагенезу. Помер Л.М. Делоне 1969 р. у Харкові.

Таким чином, у 2019 р. виповнилось 100 років з часу заснування «Комітету для виучування нижчих рослин України» – першої структури в Українській академії наук, якій було доручено дослідження спорових рослин України. Першим птеридологом в академії був проф. О.В. Фомін, бріологами-початківцями – Д.Я. Персидський і М.Ю. Вагнер, а першим ліхенологом – О.З. Архимович. Ними були зібрані колекції мохів і лишайників у колишніх Київській, Чернігівській та Полтавській губерніях, чим започатковано формування відповідних академічних гербаріїв, і підготовлені наукові праці. На основі «Комітету» в 1921 р. були створені наступні ботанічні структури академії – «Комісія по виучуванню флори» і «Ботанічний кабінет (музей) та Гербарій».

Список використаної літератури:

- Вірченко В. М. Перші дослідники спорових рослин в УАН та їх долі. *Український ботанічний журнал*. 2001. Т. 58, № 6. С. 775-777.
 Вірченко В. М. Початок вивчення спорових рослин і грибів в УАН. *Вісник Луганського державного педагогічного університету. Біологічні науки*. 2003. № 11(67). С. 109-111.
 Вірченко В. М. Про мохоподібні м. Києва і його околиць. *Український ботанічний журнал*. 1990. Т. 47, № 2. С. 24-27.
 Вірченко В. М., Шевера М. В. Колекція мохоподібних В. В. Монтрезора в Гербарії Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України. *Український ботанічний журнал*. 2013. Т. 70, № 6. С. 800-804.
 Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 року. Київ, 1920. 95 с.
 Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року / ред. А. Ю. Кримський. Київ, 1919. 176 с.

References

- Krymskyi, A. Yu. (Ed.) (1919). *Pershyi pivrik isnuvannia Ukrainskoi Akademii Nauk u Kyivi ta nacherk yii pratsi do kintsia 1919 roku* [First half-year of existence of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev and the report on its activity untill the end of 1919 year]. Kyiv [in Ukrainian].
 Virchenko, V. M. (1990). Pro mokhopodibni m. Kyieva i yoho okolyts [On bryophytes of Kiev and its outskirts]. *Ukrainian Botanical Journal*, 47(2), 24-27 [in Ukrainian].
 Virchenko, V. M. (2001). Pershi doslidnyky sporovykh roslin v UAN ta yikh doli [First researchers of cryptogamic plants in the Ukrainian Academy of Sciences and their fates]. *Ukrainian Botanical Journal*, 58(6), 775-777 [in Ukrainian].
 Virchenko, V. M. (2003). Pochatok vyvchennia sporovykh roslin i hrybiv v UAN [Beginning of investigation of cryptogamic plants and fungi in the Ukrainian Academy of Sciences]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Biologichni nauky* [Bulletin of Lugansk State Pedagogical University. Biological Sciences], 11(67), 109-111 [in Ukrainian].
 Virchenko, V. M., & Shevera, (2013). M. V. Kolektsiia mokhopodibnykh V. V. Montrezora v Herbarii Instytutu botaniky imeni M. H. Kholodnoho NAN Ukrainy [V. V. Montresor collection of bryophytes in the Herbarium of the M.G. Kholodny Institute of Botany, NAS of Ukraine]. *Ukrainian Botanical Journal*, 70(6), 800-804 [in Ukrainian].
 Zvidomlennia pro diialnist Ukrainskoi Akademii Nauk u Kyivi do 1 sichnia 1920 roku [Report on activity of the Ukrainian Academy of Sciences in Kiev untill 1 January, 1920]. (1920). Kyiv [in Ukrainian].

В.М. Вірченко